

**ГЕРМЕНИСТИКА ВА ФРАЗЕОЛОГИК ИБОРАЛАР: ТИЛНИНГ
ТУЗИЛИШИ, МАЪНОСИ ВА ТИЗИМЛАРИ**

Мамаражабова Ирода Файзуллаевна,

УзМУ Журналистика ва ўзбек филологияси факултети

Ўзбек тилишунослиги катта ўқитувчиси, PhD.

E-mail: mamarajabovairoda088@gmail.com

Аннотация. Мақола герменистика фани ва фразеология орасидаги ўзаро алоқани ва фразеологик иборалар таҳлилини ўрганади. Унда фразеологик иборалар тилнинг барқарор ва шаклланган бирликлари сифатида тилишуносликда қандай муҳим роль ўйнашига назар солинади. Тилишуносликда фразеологик иборалар тузилиши, семантика ва уларнинг маъно ўзгариши ҳақидаги илмий қарашлар таҳлил қилинади. Бадиий адабиётда ва кундалик ҳаётда фразеологик иборалар тилни бойитишда, ифодада бўйичини оширишда кенг қўлланилса, илмий асарларда уларнинг ўрни чекланган. Шунингдек, мақолада фразеологизмнинг илмий таҳлили, унинг тарихий ривожланиши ва бугунги кундаги аҳамияти ҳамда архаизмга айланиши ҳақида фикрлар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Герменистика, фразеология, фразеологик иборалар, тил тузилиши, семантика, бадиий адабиёт, архаизм, фразеологик бирликлар, тилишунослик, лугат.

Герменистика бўлимида, бошқа тилишунослик бўлимларида бўлгани каби, иборалар ҳам қоидалар ва қонуниятларга бўйсунди. Яъни, фразеологик иборалар ҳам маъно ва тузилишига қараб ўз меъёрларига асосан шаклланади. "Фразеологик" сўзи эса фразеологик ибораларда ҳам бошқа ҳолатдаги каби (фразеологик таркиб, фразеологик гаплар) ўзига хос хусусиятларини сақлайди. Герменистика фанида бирлашмаларнинг уч тури – сўз бирикмалари, иборалар ва фразеологик гаплар бўлиб, фразеологик иборалар

кўпроқ ўрин тутади. Бир томондан, улар тилда кенг тарқалган, иккинчи томондан эса бошқа талқин тизимларида компонент сифатида хизмат қилади, айниқса, баъзи гаплар бутунлай барқарор сўз бирикмаларидан ташкил топган. Ёзувчи учун тил материалларини танлашда кўпроқ халқ тилидаги бирлашмалар қизиқарли бўлади.

Фразеология - тилнинг тузилиши ва таркибини, семантик хусусиятларини, турғун ибора ва гапларнинг манбасини ўрганадиган тилшунослик фанининг бир тармоғи. Фразеологизмлар тилнинг энг муҳим бирликлари ва фикрни ифодалаш воситаси бўлиб, уларнинг шаклланиш жараёни, тузилиши ва маъноси маълум лисоний қонуниятлар асосида амалга оширилади. Фразеологик бирликлар ёки иборалар тилнинг йиллар давомида қуйилган ва илгари маълум бўлган маънолари билан барқарорлашган тайёр материали сифатида ишлатилади. Фразеологизм тадқиқотчиларининг деярли барчаси бадиий асарлар материали асосида ўз асар ва мақолаларини ёзганлар. Бироқ фразеологизмларнинг асосий манбаи халқнинг жонли тилидир. Матбуот ва умуман оммавий ахборот воситаларининг тили луғат, фразеология, сўз ясаиши, композициянинг бугунги ҳолатининг кўзгусидир.

Тил тараққиётининг ҳар бир босқичида адабий тил меъёрларини ўрнатишда улар насрий тил ва оммавий ахборот воситалари тилига таянади, чунки тилнинг фаол элементи оммавий ахборот воситалари, телевидение ва радиоларда кузатилади.

Фразеологик бирликлар кўпроқ бадиий асарларга ва халқлар тилига хос бўлиб, илмий, тарихий ва публицистик асарларда улардан фойдаланиш кам учрайди. Бироқ айрим тарихчи ва олимлар тарихий ва илмий асарлар ёзишда тилнинг шундай образли воситаларидан маҳорат билан фойдаланганларки, улар илмий асарларда ва луғатларда тилга олинган.

Фраземалар деб номланувчи улар кундалик ҳаётда, адабиётда ёзувчилар, санъат соҳиблари томонидан нутқнинг, тасвирланган ҳодисаларнинг ифодалилигини оширишда кенг қўлланилади. Фраземалар фразеологик birlik турларидан бири сифатида гўзал услубнинг энг муҳим

омилларидан биридир. Улар нуткни бойитади, уни аниқ, ифодали, ўткир қилади, фикрни тўғри ва ихчам ифодалашга имкон беради. Профессор Ҳ.Мажидов таъкидлаганидек, улар “бошқа семантик гуруҳлардан фақат махсус тузилган ажралмас семантикаси билан фарқ қилади”¹. Фраземалардаги идиомалардан фарқли равишда компонентлардан бири бевосита маъносини йўқотади, янги семантик тус олади, янги қўлланиш соҳасини олади. Шунинг қўшимча қилиш керакки, айнан шу хусусиятлар уларнинг тушунарсиз тушунишига сабабдир. Шу муносабат билан луғатларда шарҳлар бериш, тушунтиришлар бериш уларни тўлиқ тушуниш учун зарур бўлади. Шу боис “Ғиёс-ул-луғот” луғатида кўплаб фразеологик иборалар изоҳланган. Мисол учун, масеуи якшаба [бир соатлик насроний] айланмасида иккала компонент ҳам мажозий маънода ишлатилади, улар "узум шаробини" ифодалайди. Мири шабгирир айланмасида [кечанинг иккинчи ярмининг боши] биринчи элемент умумий тушунчани ифодалайди, иккинчи элемент эса уни аниқлайди. Фақат иккинчи компонент туфайли бу айланма фразеологик хусусиятга эга бўлиб, фразеологик birlikлар туркумига ўтади, турғун шакл олади ва бу шаклда “кечаси кўча ва бозорларда сайр қилувчи шаҳар комендантлари” маъносини ифодалайди².

Тузувчи томонидан берилган барча фраземаларда мажбурий фразеологик элементлар бир ёки иккита асосий компонент семантикасининг кўрсаткичи ҳисобланади. Бу кенг тарқалган ҳодиса яхши кузатилади, чунки улар фразеологик birlikларнинг умумий ва ажратилмайдиган семантикасини шакллантиришда катта роль ўйнайди. Улар сўз бирикмаларининг қўлланиш доирасини белгиловчи омил бўла олади. Маълумки, фразеологик birlikлар, хусусан, фраземалар ҳам сўзлар каби архаизмга айланиш хусусиятларига эга. Шунга кўра, кўриб чиқиладиган айрим мисоллар ва шунга ўхшаш мисоллар бугунги кунда ё умуман қўлланилмайди, ёки қўлланишдан чиқиб, архаистик фразеологик birlikлар қаторини тўлдирган.

¹ Мажидов, Ҳ. Ҳозирги тожик адабий тилининг фразеологик тизими / Ҳ.Мажидов. - Душанбе: Деваштич, 2006. -409с.

² Ромпурӣ, Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёс-ул-луғот / М.Ғ.Ромпурӣ.-Душанбе, 1987 - 480 с.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Мажидов, Ҳ. (2006). *Ҳозирги тоҷик адабий тилининг фразеологик тизими*. Душанбе: Деватшик.
2. Ромпурӣ, М. Ғ. (1987). *Ғиёс-ул-лугот*. Душанбе.